

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΜΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ¹

Βασίλης Κρεμμυδάς

Τρία είναι κατά τη γνώμη μου, τα κεντρικά ζητούμενα μιας πανεπιστημιακής πολιτικής: η παραγωγή επιστήμης και επιστημόνων, η παραγωγή νέας γνώσης μέσω επιστημονικών μηχανισμών και η παραγωγή ακριβώς πανεπιστημιακής πολιτικής, η μετατροπή δηλαδή σε παιδευτική πολιτική των αναζητήσεων της κοινωνίας.

Έχουν ήδη κατατεθεί, μέσα σε λίγες γραμμές, έννοιες πολυσήμαντες - και παρεφθαρμένες στην τρέχουσα γλωσσική πρακτική - που γι' αυτούς τους λόγους προκαλούν σε μια σύντομη αναλυτική επεξεργασία. Κυρίως όμως χρειάζονται δύο λόγια για την πολιτική: δεν εννοείται εδώ το Πρόγραμμα των κομματικών σχηματισμών, αλλά η συνισταμένη του αδιάκοπου και μέσω συγκρούσεων διαλόγου σε κοινωνικό επίπεδο. Ο χώρος της Εκπαίδευσης, στο σύνολό της, προσφέρεται περισσότερο από άλλους, τόσο για την εφαρμογή μακράς διάρκειας πολιτικής - κατεχοχήν κοινωνικής, άρα και ταξικής -, με την έννοια της κομματικής παρέμβασης, όσο και για την επεξεργασία και διαμόρφωση πολιτικής, με την έννοια του κοινωνικού διαλόγου και με ανάλογα χαρακτηριστικά.

Ισχυρίζομαι ότι η Εκπαίδευση είναι ο χώρος που προσφέρεται γι' αυτά, επειδή από τη φύση του είναι χώρος συγκρούσεων: μηχανισμοί επιστήμης και έρευνας, παραγωγή επιστημόνων και νέας γνώσης δεν είναι δυνατό να οργανωθούν και να επιτευχθούν παρά μέσα από συγκρούσεις σε αυτά τα επίπεδα και με κοινωνικά χαρακτηριστικά.

Τα χαρακτηριστικά μιας πανεπιστημιακής πολιτικής συνιστούν ένα σύνολο, το οποίο, υφασμένο σε κεντρικούς άξονες, αποβλέπει στην εκπαίδευση μιας ολόκληρης, τελικά, κοινωνίας τα χαρακτηριστικά αυτά είναι συγχρόνως μια πραγματικότητα και μια προοπτική. Αυτό σημαίνει δύο πράγματα: ότι κάθε προοπτική υπόδειξη δε μπορεί να αγνοήσει και να παρακάμψει την πραγματικότητα, να μην την αναλύσει δηλαδή, και να μην την ερμηνεύσει και ότι η εκπαιδευτική πραγματικότητα έχει αφανείς και μακροπρόθεσμες αποδόσεις, κάτι που αυξάνει την ευθύνη για την πανεπιστημιακή πολιτική και την καθιστά διαρκώς επείγουσα. Αυτοί είναι οι λόγοι που επιβάλλουν να αποστρακίσουμε τη μεμψιμοιρία, να συνειδητοποιήσουμε τον πρωταρχικό ρόλο του πανεπιστημίου στη μορφή και στο χαρακτήρα της κοινωνίας και

---

1. Στο περιεχόμενο αυτής της ανακοίνωσης βασίζεται η σειρά τριών επιφυλλίδων με τίτλο "Πανεπιστημιακή πολιτική" που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ, στις 27 Φεβρουαρίου, 21 Μαρτίου και 15 Απριλίου 1991.

να αποδεσμεύσουμε τη δυναμική του· ιδιαίτερα γι' αυτό το τελευταίο, εμπόδιο είναι η κατεστημένη αντίληψη, που απορρέει από έναν εξηγητισμό, αλλά επικίνδυνο, φόβο, διάχυτο στην κοινωνία μας, για το ζημιογόνο χαρακτήρα των μεταρρυθμίσεων. Να μου επιτρέψετε να ισχυριστώ ότι ειδικά το Πανεπιστήμιο έχει ανάγκη από συνεχείς παρεμβάσεις, που κατά καιρούς απαιτείται να προσλαμβάνουν το χαρακτήρα μεταρρυθμίσεων.

Αυτές, παρεμβάσεις και μεταρρυθμίσεις, έχουν, όπως τ' είπα και πριν, κάποιους κεντρικούς άξονες, δηλωτικούς των κοινωνικών επιλογών των μεταρρυθμιστών και των παρεμβαινόντων. Στο σημείο αυτό χρειάζεται μια μικρή παρένθεση. Βεβαίως, η Πολιτεία έχει την αρμοδιότητα και διαθέτει τα όργανα για την πραγματοποίησή τους· δεν είναι όμως αυτονόητος - δεν πρέπει να θεωρείται αυτονόητος - ο πρωταγωνιστικός ρόλος της υποκείμενο των παρεμβάσεων και των μεταρρυθμίσεων· δεν πρέπει να είναι η Πολιτεία, γιατί τότε θα μιλούμε για επιβολή· πρέπει να είναι το Πανεπιστήμιο, ως συνολικός παιδευτικός μηχανισμός, με τα επιμέρους που αναφέρθηκαν στην αρχή και με εμφανή την κοινωνική διάστασή του.

Ας επιστρέψουμε τώρα στους κεντρικούς άξονές μας· αν συμφωνούμε ότι δε χρειάζεται ανάλυση πως ο τρόπος λειτουργίας, η μορφή και ο χαρακτήρας κάθε μηχανισμού διαμορφώνονται σε επίπεδο σχέσεων, δε θα δυσκολευτώ να υποβάλω τη σκέψη ότι ο συνολικότερος κεντρικός άξονας, στον οποίο προσκολλώνται και με τον οποίο συναρτώνται μερικοί, σε κάθε πανεπιστημιακή πραγματικότητα και σε κάθε προοπτική είναι οι δημοκρατικές σχέσεις· εννοώ τις δημοκρατικές σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους του Πανεπιστημίου, ενόψει της παραγωγής επιστήμης, επιστημόνων και γνώσης, που λέγαμε στην αρχή.

Είναι γνωστό ότι ως πριν δέκα χρόνια περίπου οι σχέσεις στο ελληνικό Πανεπιστήμιο είχαν ως κύριο χαρακτηριστικό τον αυταρχισμό και ότι τότε επίσης έγιναν πολύ σημαντικά βήματα προς την κατεύθυνση της ανατροπής των αυταρχικών και της εγκαθίδρυσης δημοκρατικών σχέσεων· η προσπάθεια άρχισε από τα νέα Πανεπιστήμια στο τέλος της δεκαετίας του 1970 και ήρθε να την ολοκληρώσει, θεωρητικά τουλάχιστον, ο λεγόμενος Νόμος-πλαίσιο για τα ΑΕΙ. Ήταν λοιπόν μια στιγμή πολύ σημαντική, γιατί η συνειδητοποίηση του κεντρικού προβλήματος του Πανεπιστημίου έφερε την εκδήλωση και εφαρμογή μιας συγκεκριμένης πολιτικής που απέβλεπε στον εκδημοκρατισμό των σχέσεων. Ήταν ένα εγχείρημα εξαιρετικά δύσκολο και διότι το σύστημα δεν αντιμετώπιζε συνολικά : επιχειρώντας να καταργήσει τον αυταρχισμό, η πολιτική εκείνη, με τις ρυθμίσεις που επέβαλε δε μπόρεσε να διαμορφώσει και να κατοχυρώσει την ιεραρχία στο επίπεδο των ακαδημαϊκών σχέσεων και στο επίπεδο οργάνωσης και διεκπεραίωσης των σπουδών· έτσι, η πολιτική αυτή προβάλλει σήμερα ως μια απλή τακτική που σκόπευε στον εξοστρακισμό ή τουλάχιστο στην εξουδετέρωση της δράσης των αυταρχικών στοιχείων, χωρίς όμως αυτό να επιχειρείται μέσω της εγκαθίδρυσης δημοκρατικών σχέσεων· αντί γι' αυτές, στις σχέσεις μέσα στο Πανεπιστήμιο επικράτησε ο λαϊκισμός αυτός, με τη σειρά του, δεν είναι ένα απλό και παροδικό σύμπτωμα, συνέπεια της προσπάθειας για ανατροπή των αυταρχικών σχέσεων· είναι, αντίθετα, ένας αγωγός, μέσα από τον οποίο εισέβαλε στο Πανεπιστήμιο η κομματική λογική στη λήψη των αποφάσεων - αντί της πολιτικής, εννοώ - και επέβαλε την

εξάρτησή του από την κεντρική εξουσία.

Ακόμη χειρότερα: με όλα αυτά και με την άμεση συνάρτηση της κοινωνίας με την παραγόμενη, σε διαδικασία φαύλου κύκλου, κεντρική εξουσία, που είναι η μορφολογία - και η οντολογία - του λαϊκισμού, εμποδίζεται, αν δεν ακυρώνεται, η συνειδητοποίηση της αξίας που εμπεριέχεται στην παραγωγή επιστήμης και γνώσης. Συγχωρείστε μου να απλοποιήσω: όταν λέω, το Πανεπιστήμιο παράγει επιστήμη και γνώση δεν εννοώ βέβαια ότι εγώ, ως πανεπιστημιακός, αφιερώνω ένα δεύτερο μεροκάματο, εκτός και πέρα απ' αυτό που αφιερώνω στο Πανεπιστήμιο, για να κάνω έρευνα και να γράψω τις μελέτες μου. Πρέπει κυρίως να εννοώ ότι ένας τέτοιος μηχανισμός συνιστά αυτονόητο - και κατά τη γνώμη μου, εκ των ων ουκ άνευ - χαρακτηριστικό στοιχείο της υπόστασης του Πανεπιστημίου, το οποίο μου δίνει επίσης τη δυνατότητα να παράγω επιστήμονες, αντί για κατόχους επαγγελματικών τίτλων.

Είναι λοιπόν φανερό ότι σήμερα ως κεντρικό ζητούμενο προβάλλει ο εξοστρακισμός του λαϊκισμού και η αυτονόμηση του Πανεπιστημίου από τα επακόλουθά του: και τα δύο, συναρτημένα βέβαια, είναι εξαιρετικά δύσκολο να τα επιτύχουμε: η Εκπαίδευση, γενικά, είναι μια κατεξοχήν κοινωνική λειτουργία και γι' αυτό σε αυτήν αντανακλώνται κεντρικά προβλήματα της κοινωνίας ειδικά όμως στο Πανεπιστήμιο, οι δυνατότητες να προσφέρουμε μια άλλη διαδικασία στη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων, τη διαδικασία η οποία σπρώχνεται πρωτίστως στην επιστημονική γνώση, είναι μεγαλύτερες, με την προϋπόθεση να αυτονομηθεί ο μηχανισμός παραγωγής της. Χρειάζεται ίσως να γίνω σαφέστερος: η μέσω του Νόμου επιβολή στο Πανεπιστήμιο του αυταρχισμού της κεντρικής εξουσίας, τη στιγμή μάλιστα που επιχειρείται η αποβολή του από τις ενδοπανεπιστημιακές σχέσεις, υποβαθμίζει τον κοινωνικό και πολιτικό ρόλο του και το εντάσσει σε μια αντιδεοντολογική ιεραρχία, αντίθετη προς τις ανάγκες της επιστημονικής λειτουργίας: υπαινίσσομαι βέβαια το ρόλο και το χαρακτήρα του νομικού καθεστώτος. Ο Νόμος που χρειάζεται το Πανεπιστήμιο πρέπει να έχει δύο βασικά χαρακτηριστικά: να είναι Νόμος-πλαίσιο, δηλαδή να αναθέτει σε αυτό, στο Πανεπιστήμιο δηλαδή, την οργάνωση του μηχανισμού παραγωγής επιστήμης, επιστημόνων και γνώσης και να μην υπακούει στην, κρατούσα δυστυχώς, αντίληψη ότι ο Νόμος λύνει προβλήματα. Ας πω, σύντομα, ότι αυτό το τελευταίο υποδεικνύει την επιθυμία της Πολιτείας να αποφευχθούν οι συγκρούσεις μέσα στο Πανεπιστήμιο, να αδρανήσουν, σε τελευταία ανάλυση οι πρωταγωνιστές της εκπαιδευτικής διαδικασίας και να αναθέσουν στην κεντρική εξουσία τη ρύθμιση των προβλημάτων.

Είναι καιρός να εξετάσουμε αυτούς που ονόμασα μερικότερους κεντρικούς άξονες, οι οποίοι, να επαναλάβω, συναρτώνται με τον συνολικότερο, αυτόν των δημοκρατικών σχέσεων: θα μπορούσαμε να πούμε "σχέσεων" σκέτα, διότι αυτές είναι η βάση και η απόληξη κάθε δράσης. Και πρώτα απ' όλα οι σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους μέσα στο Πανεπιστήμιο, κυρίως οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο κατηγορίες, στους δασκάλους και στους μαθητές. Θα πάω κατευθείαν στο ψαχνό και θα πώ κάτι που επανειλημμένα έχω υποστηρίξει, ότι δηλαδή ο σημαντικότερος θεσμός που καθιερώθηκε με το νόμο 1268/82 είναι οι Γενικές Συνελεύσεις (Γ.Σ.) και μάλιστα με τη

συμμετοχική μορφή με την οποία καθιερώθηκε· αυτό πρέπει να αποτελέσει τη βάση σε κάθε νομικό πλαίσιο για το Πανεπιστήμιο. Φυσικά, κάθε θεσμός μπορεί να έχει κάθε φορά διαφορετική λειτουργία και να εξυπηρετεί διαφορετικό σκοπό. Αν κάτι τέτοιο μπορεί να θεωρηθεί αυτονόητο, εξηγήσιμη είναι τότε και η κατάργηση των ιεραρχικών σχέσεων (επαναλαμβάνω: στο ακαδημαϊκό επίπεδο και στο επίπεδο παραγωγής επιστήμης, επιστημόνων και γνώσης), στην οποία αρχικά απέβλεπε ο θεσμός των Γενικών Συνελεύσεων· δεν απέβλεπε όμως στην καθιέρωση άλλων, διαφορετικών και, πάντως, αντιαυταρχικών ιεραρχικών σχέσεων, κάτι που, μαζί με τη μορφή, το χαρακτήρα και το ρόλο των "ομάδων" που συγκροτούν τη Γ.Σ., άρχισε από ενωρίς να βραβαίνει στην όλη λειτουργία του Πανεπιστημίου.

Τα προβλήματα που προέκυπταν από τον τρόπο λειτουργίας της Γ.Σ. φάνηκαν πολύ ενωρίτερα στα νέα Πανεπιστήμια, στα οποία δεν υπήρχε ζήτημα ανατροπής καθιερωμένων αυταρχικών σχέσεων και αυταρχικής ιεραρχίας. Τελικά, η Γ.Σ. δε λειτουργεί σήμερα στην προοπτική της απελευθέρωσης δυνάμεων με κατεύθυνση την παραγωγή και αναπαραγωγή δημοκρατικών σχέσεων, όπως συνέβη στην αρχή της θέσπίσής της, αλλά παράγει ανταγωνισμούς, με παραπομπές σε δεδομένα εξωπανεπιστημιακά, και διαχωρισμούς, αντί για σχέσεις.

Πρέπει να γίνω περισσότερο συγκεκριμένος: η απελευθέρωση, γενικότερα και όχι μόνο μέσω της Γ.Σ., των τότε θεωρούμενων κατά τεκμήριο και εμφανιζόμενων ως αντιαυταρχικών στοιχείων, των "θυμάτων" των αυταρχικών σχέσεων, της πανεπιστημιακής κοινότητας, αποδείχθηκε ότι έμεινε εκεί, δηλαδή στην απελευθέρωση, και δεν είχε τη δυναμική συνέχεια, που φαινόταν ότι θα μπορούσε να περιμένει κανείς και που, πάντως, χρειαζόταν το Πανεπιστήμιο. Θα πήγαινα μάλιστα πιο πέρα και θα ισχυριζόμουν ότι οι ρόλοι που ανατέθηκαν από την πολιτεία σε αυτά τα στοιχεία οδήγησαν τελικά, όχι στον εκδημοκρατισμό των σχέσεων, αλλά στον εκμαυλισμό των ιδίων, και μετατόπισαν τις συγκρούσεις από το πεδίο, στο οποίο είναι χρήσιμο και αναγκαίο να γίνονται, στο πεδίο του συντεχνιασμού και του λαϊκισμού.

Να μου επιτρέψετε να ισχυριστώ, αιρετικά, ίσως, ή και δογματικά, ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα του Πανεπιστημίου σήμερα είναι η κατάσταση αυτού που έχουμε ονομάσει, για να συνεννοούμαστε, φοιτητικό κίνημα. Για να εξηγηθώ: η ουσιαστική αδράνεια του φοιτητικού κινήματος θεωρώ ότι είναι παράγοντας πρωταρχικά αρνητικός για μια μεταρρύθμιση στο Πανεπιστήμιο, με την κατεύθυνση και την προοπτική που περιγράφω.

Αν και χρήσιμη, θα αποφύγω την ανάλυση και την ερμηνεία της πορείας του φοιτητικού κινήματος κατά τα τελευταία χρόνια, κυρίως επειδή ο διαθέσιμος χρόνος μου είναι περιορισμένος· είμαι όμως υποχρεωμένος να πω δυό λόγια για το πώς βλέπω την προοπτική του: νομίζω πως η πολυειδής αυτονόμησή του είναι το υπ' αριθμόν ένα ζήτημα, προκειμένου να μπορέσει ξανά να παράγει πανεπιστημιακή και επέκεινα πολιτική ιδεολογία, προκειμένου δηλαδή να αποβάλει την ιδιότητα του μικροπρακτορείου ή του μικρομεσιτικού γραφείου και να ξανααποκτήσει την ιδιότητά του, αυτήν του φοιτητικού κινήματος· κάτι τέτοιο θα το ξανακάνει μαζικό και ισχυρό και θα το ξαναβάλει σε αυτές τις, πάντοτε αναγκαίες για μένα, συγκρούσεις στο χώρο του Πανεπιστημίου.

Το τελευταίο, αλλά και περισσότερο πολύπλευρο και περίπλοκο, ζήτημα, για το οποίο επιθυμώ να πω δυο λόγια, είναι το ζήτημα των Σπουδών. Εδώ εμπλέκονται, επίσης, επιμέρους περίπλοκα και με εξαιρετική σημασία ζητήματα: σύστημα εισαγωγής, στόχος και περιεχόμενο των Σπουδών, αριθμητική και ποσοστιαία σχέση διδασκόντων-διδασκομένων, παιδευτική διαδικασία, ρόλος των πτυχιών κ.λ.π. Είναι ευνόητο ότι είναι αδύνατο να ασχοληθούμε αναλυτικά με όλα αυτά.

Ξέρουμε όλοι όσα βαρύγδουπα και αφοριστικά μας έχουν βομβαρδίσει: αναβάθμιση, σύνδεση με την κοινωνία κ.ά. Μας χρειάζονται δυο γενικά λόγια, που προκύπτουν, άλλωστε, από όσα έχουν λεχθεί προηγουμένως: μέσα στο κλίμα του λαϊκισμού και της εξουδετέρωσης των σχέσεων στο επίπεδο παραγωγής επιστήμης, επιστημόνων και γνώσης, που επικράτησε κατά τα τελευταία χρόνια, δεν είναι δυνατό να μιλήσουμε για Σπουδές, παρά σε ειδικές περιπτώσεις, οι οποίες όμως είναι πολύ μακριά από το να συγκροτούν τις κανονικότητες και τους μέσους όρους. Το Πανεπιστήμιο παράγει σήμερα επαγγελματίες και διανέμει επαγγελματικά διπλώματα· αυτό είναι βέβαια συναρτημένο με κοινωνικά ζητούμενα. Το Πανεπιστήμιο όμως έχει γίνει για να ανοίγει δρόμους στην κοινωνία, όχι για να του κλείνει αυτή το δρόμο. Έχουμε να κάνουμε με μια διαδικασία κοινωνικού ωφελιμισμού· απαιτείται μια νέα αντίληψη που να έχει ως κεντρικό άξονα την αξία της διαμόρφωσης συνειδητών επιστημονικά κοινωνικών ανθρώπων.

Προκειμένου να προχωρήσω σε συνοπτική παρουσίαση μερικών παρατηρήσεων και προτάσεων, χρειάζεται προηγουμένως να πω κάτι που δεν είπα ως τώρα: ότι μια εκπαιδευτική πολιτική οφείλει να αντιμετωπίσει ό,τι ονομάζουμε Παιδεία ως ενιαίο σύνολο και ότι ο επείγων χαρακτήρας των μεταρρυθμίσεων πρέπει να πρωτοαποσχολήσει το στέρεο προγραμματισμό τους.

Θα απαριθμήσω λοιπόν μερικά επείγοντα προβλήματα που αφορούν την ποιότητα των Σπουδών:

1. Είναι αναγκαία η εισαγωγή στα Προγράμματα Σπουδών Σεμιναριακών Μαθημάτων με περιεχόμενο την εισαγωγή στην επιστημονική έρευνα· αυτό απαιτεί την αύξηση του διδακτικού προσωπικού και, προπάντων, τη δραστική μείωση του φοιτητικού πληθυσμού.

2. Πρέπει αμέσως να καταργηθεί η κοινωνικά ανήθικη και ακαδημαϊκά απαράδεκτη ισοβιότητα της φοιτητικής ιδιότητας.

3. Η κατάργηση της άλλης ανηθικότητας, του κατάπτυστου θεσμού του Συγγράμματος, προϊόν λαϊκίστικης πολιτικής όπως και πολιτικής χειραγώγησης της επιστήμης και της σκέψης, απαιτείται να συνδυαστεί με την οργάνωση ηλεκτρονικού συστήματος κεντρικών πανεπιστημιακών Βιβλιοθηκών.

4. Η καθιέρωση της άδειας για την άσκηση επαγγελματιών με υψηλό βαθμό κοινωνικής αξίας, που πρέπει να χορηγείται μετά από επιτυχή μεταπτυχιακή "άσκηση", πέρα από άλλες αγαθές συνέπειες που θα έχει, θα απαλλάξει το Πανεπιστημιακό πτυχίο από τον επαγγελματικό χαρακτήρα του και θα αποδεσμεύσει τα Προγράμματα Σπουδών προς την κατεύθυνση της παραγωγής επιστήμης και επιστημόνων.

5. Τέλος, ένα γνωστό πρόβλημα και μια άγνωστη όψη του: χωρίς Μεταπτυχιακές Σπουδές το ελληνικό Πανεπιστήμιο, η ελληνική Εκπαίδευση

ολόκληρη, δεν είναι απλώς ανάπηρη είναι ανάπηρη ως προς το κεφάλι. Αυτό σημαίνει ότι η Πολιτεία δεν εμπιστεύεται το ελληνικό Πανεπιστήμιο για την αναπαραγωγή του Διδακτικού και Ερευνητικού Προσωπικού του και του έχει αναθέσει, όπως περίπου συμβαίνει και σε προπτυχιακό επίπεδο, απλώς να εκδίδει διδακτορικούς τίτλους, χωρίς να παρέχει τις αναγκαίες υπηρεσίες για την προετοιμασία και παραγωγή των αντίστοιχων διατριβών. Η καθιέρωση των Μεταπτυχιακών Σπουδών και επείγει και απαιτεί προσεκτική προετοιμασία. Να μου επιτρέψετε να επαναλάβω εδώ αυτά που επανειλημμένα έχω τονίσει και που είτε έχουν ξεχαστεί, είτε δεν έχουν βρεί σύμφωνους τους περισσότερους από αυτούς που έχουν ασχοληθεί με το θέμα: όχι Μεταπτυχιακά Τμήματα ή Σχολές, αλλά Μεταπτυχιακά Προγράμματα Σπουδών όχι σε επίπεδο ειδίκευσης, αλλά σε επίπεδο επιστημονικής έρευνας όχι ξαφνικά, συλλήβδην και αθρόως παντού, αλλά σταδιακά, πειραματικά και επιλεκτικά.

Δε θα μιλήσω για άλλα επιμέρους θέματα να μου επιτρέψετε να τελειώσω με τα εξής: η Εκπαίδευση είναι ενιαία και μόνο αν τη δούμε έτσι, θα μπορέσουμε να περιγράψουμε τα χαρακτηριστικά μιας ορθής πανεπιστημιακής πολιτικής.